

CİNAYƏT PROSESSUAL HÜQUQ

İSTINTAQ SÖVDƏLƏŞMƏSİ İNSTİTUTUNUN İNKİŞAF TARİXİ BARƏDƏ BƏZİ QEYDLƏR

Əlnağı Məmmədli*

Xülasə

Beynəlxalq vəziyyətdə artan gərginlik global təhlükəsizliyə təhdidlərə və beynəlxalq xarakterli cinayətlərə qarşı mübarizənin səmərəliliyinə mənfi təsir göstərir ki, bu da, sosial təhlükəli təzahürlərə qarşı daxili vasitələrlə mübarizənin səmərəliliyinin artırılmasını tələb edir. Cinayət prosesinin bütün tarixində mütəşəkkil qrup şəkində törədilmiş cinayətlərin açılmasının ən səmərəli üsullarından biri cinayət iştirakçılarının birinin hüquq-mühafizə orqanları ilə əməkdaşlığa cəlb edilməsi hesab olunur.

İstintaq sövdələşməsinin tarixinin öyrənilməsinin əsas məqsədi xronoloji ardıcılıqla və konkret tarixi xüsusiyyətləri, inkişaf xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla ayrı-ayrı ölkələrin cinayət prosesinin inkişafının əsas mərhələləri haqqında biliklər əldə etmək, milli hüquq sistemləri, onların hüquq institutları və normaları, hüquqi konseptual aparat və hüquqi təfəkkür bacarıqlarının formalaşdırılmasını öyrənmək və istintaq sövdələşməsinin gələcək perspektivlərini təhlil etməkdir.

Açar sözlər: *əməkdaşlıq barədə saziş, istintaq sövdələşməsi, təqsirin etirafı barədə əqd, məsuliyyətdən azad etmə, cəzanı yüngülləşdirən hallar.*

İstintaq sövdələşməsini bürokratiyanın ümumi prinsipləri baxımından izah edən sosioloqlar bəzən öz nəticələrini tarixi nümunələrlə əsaslandırırlar və eyni mənada onların məhkəmə zalının dinamikası nəzəriyyələri çox vaxt potensial olaraq tarixən təkzib olunur [13, s.28]. Eynilə, məhkəmə prosesinin davam etdiyi müddətdə bu ümumi mühakimə üsulunun istifadə olunduğu və daha da açıq şəkildə iqtisadi zərurət iddiasının olduğu qənaətinə gəlmək olarsa, istintaq sövdələşməsinin “iqtisadi zərurət” olduğu anlayışı inandırıcı ola bilər.

Şəxsiyyət, cəmiyyət və dövlətin qanunla qorunan mənafeələrinə qəsd etmiş şəxsin həqiqi ifadələri nəinki baş verən ictimai təhlükəli əməllərin mənzərəsini bərpa etməyə və cinayətkar niyyətin həyata keçirilməsində hər bir şəxsin rolunu müəyyən etməyə kömək edir, həm də cinayətin qarşısını almaqla insanların həyatını xilas edir. Bununla bağlı beynəlxalq təşkilatlar cinayətkar qrupların üzvləri ilə hüquq-mühafizə orqanları arasında əməkdaşlığın təşviqinə yönəlmiş normalar qəbul ediblər. Təcrübə göstərir ki, təhlükəsizliyə real təhlükə olduqda, maddi hüququn ümumi normalarında nəzərdə tutulmuş cəzanın yüngülləşdirilməsi təminatları təqsirləndirilən şəxsləri istintaqla fəal əməkdaşlığa sövq etmək üçün kifayət etmir.

İstintaq sövdələşməsinin tarixinin öyrənilməsinin əsas məqsədi xronoloji ardıcılıqla və konkret tarixi xüsusiyyətləri, inkişaf xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla ayrı-ayrı ölkələrin cinayət prosesinin inkişafının əsas mərhələləri haqqında biliklər əldə etmək, milli hüquq sistemləri, onların hüquq institutları və normaları,

* doktorant, Səlyan Rayon Məhkəməsinin hakimi

hüquqi konseptual aparat və hüquqi təfəkkür bacarıqlarının formalaşdırılmasını öyrənmək və istintaq sövdələşməsinin gələcək perspektivlərini təhlil etməkdir.

Tarixin hər hansı bir aktual məsələyə məntiqi münasibətindən bəlkə də daha önəmlisi keçmişin mistik və emosional əhəmiyyətidir. Cinayət ədliyyə sisteminin ideal tipinin yaradılması barədə düşünərkən, istintaq sövdələşməsinin yeni bir hadisə olub-olmamasının xüsusi əhəmiyyəti yoxdur. Ancaq bu tarixi sual tez-tez emosional cavab doğurur.

Balo və Çetintürkün araşdırmalarına görə istintaq sövdələşməsinin ortaya çıxdığı hüquq sistemi, adət hüququnun üstünlük təşkil etdiyi İngiltərə kimi görünür. Bu təcrübənin İngiltərədə orta əsrlərdən bu günə qədər mövcud olduğu bildirilir [16, s.143]. Alkonun qeydlərində isə adət-ənənə hüququnun hakim olduğu ABŞ-da İngiltərənin müstəmləkəsi olduğu zamanlarda bəri istintaq sövdələşməsindən istifadə edildiyi də bildirilir [3]. Bununla belə, istintaq sövdələşməsi praktikasının ilk dəfə harada meydana gəlməsi ilə bağlı müəlliflər arasında fikir müxtəlifliyi mövcuddur.

1164-cü ildə İngiltərədə dövlət-kilsə münasibətlərini tənzimləmək məqsədilə, Kral II Henry tərəfindən hazırlanan Klarendon konstitusiyalarında, təqsirləndirilən şəxsin öz təqsirini etiraf etməsi ilə mühakimə olunması müəyyən olunurdu. [5] “Etiraf” əslində Normanların İngiltərəni fəth etməsindən əvvəl də mümkün mühakimə etmə vasitəsi idi. [2, s.88]

İstintaq sövdələşməsi əvvəllər həmişə İngiltərə və Uelsdə bağlı qapılar arxasında aparılırdı. Cəzalara güzəşt, azaldılmış və ya daha az həcmdə ittihamlar vasitəsilə qeyri-rəsmi istintaq sövdələşmələri uzun müddət İngiltərə ədalət mühakiməsinin spesifik xüsusiyyəti olmuşdur. Bununla belə, dələduzluq, rüşvətخورluq və korrupsiya ilə mübarizə apararı ixtisaslaşmış məhkəmə orqanı (Serious Fraud Office) ilə razılaşıdırılmış istintaq sövdələşmələri İngiltərə və Uelsdə ilk açıq şəkildə tənzimlənən və rəsmiləşdirilmiş istintaq sövdələşmələridir.

Fransız hüquqşünas Çarles Cottu, on doqquzuncu əsrin əvvəllərində İngiltərə məhkəmələrini müşahidə edərək Fransa hökumətinə təqdim etdiyi hesabatlarında istintaq sövdələşməsini belə izah edir: “Təqsirləndirilən şəxs sənəd və çeqlər üzrə saxtalaşdırma və dələduzluq cinayətlərini törətməkdə ittihamı olunurdu və barəsində iki ittiham aktı hazırlanmışdı. Saxtalaşdırmaqda ittiham olunan təqsirləndirilən şəxs məhkəməyə gətirilən zaman, zərərçəkmiş qurumun vəkili təqsirləndirilən şəxsin müdafiəçisinə yaxınlaşaraq, ikinci ittiham aktı ilə razılaşıb-razılaşmadığını soruşdu. Birinci cinayətin cəzası ölüm, ikinci üçün nəzərdə tutulan sanksiya isə bir neçə il azadlıqdan məhrum etmə idi. Cottu qeyd edir ki, heç kim düşünməsin ki, bu sövdələşmə gizli olur. Onlar məhkəmədə xalqın, hakimin və andlı iclasçıların qarşısında sövdələşmə edirdilər. Əgər təqsirləndirilən şəxs təqsirini etiraf edərək, ittiham aktı ilə razılaşa idi bu zaman onun barəsində daha az cəza təyin ediləcək cinayət əməli ilə ittiham olunacaqdı”. [6]

Hal-hazırda Böyük Britaniyada istintaq sövdələşməsi təcrübəsi bir qədər fərqlidir. Müəyyən hallarda bu, hər iki tərəfin vəkilləri ilə məsləhətləşərək, hakimin cəzanı azaltması şəklində olur. Buraya hər iki tərəfin vəkilləri arasında rəsmi

müzakirələr daxil edilmir, hansı ki, təqsirləndirilən şəxs cəzanın azaldılmasına zəmanət verilməsi müqabilində təqsirini etiraf etmək qərarına gəlir. İstisna, hakimin təqsirləndirilən şəxsin özünü təqsirli bilib-bilməməsindən asılı olmayaraq, belə olduqda hökmün müəyyən formada olacağını və ya olmayacağını söyləməsinə icazə verilməlidir. Hökmə bağlı belə bir müzakirə olduqda müdafiəçi onu təqsirləndirilən şəxsə izah etməlidir.

Buna görə də İngiltərə və Uelsdə istintaq sövdələşməsinə yalnız o halda icazə verilir ki, prokurorlar və müdafiə tərəfləri təqsirləndirilən şəxsin bəzi ittihamları qəbul edəcəyi və prokurorun qalan ittihamları geri götürməsi ilə razılaşınsınlar.

Alsçuler qeyd edir ki, istintaq sövdələşməsinin tətbiqi ilk dəfə İngiltərədə yaranıb, lakin bəzi müəlliflər bu institutun ABŞ-da meydana gələn bir yenilik kimi qələmə verirlər. [7] Hətta hüquq ədəbiyyatı bizə ən erkən iddia sövdələşmələrindən bəzilərinin Amerikada, 1692-ci ildə Salem cadugərlərinin məhkəmələri zamanı baş verdiyi, o zaman təqsirləndirilən cadugərlərə əgər təqsirlərini etiraf etsələr yaşayacaqları, lakin etməsələr edam olunacaqları barədə razılaşmaların mövcud olduğundan xəbər verir. [13]

Bu institutun yaranmasında ən mühüm sosial amillərdən biri Amerika cəmiyyətinin kapitalist mədəniyyətidir. Belə ki, istintaq sövdələşməsi tətbiqinin ortaya çıxdığı dövrlərdə prokurorların əlindəki işlərin sayı deyil, onların tamamladıqları işlərin sayı əhəmiyyətli idi. Odur ki, bu vəziyyət cinayət işini tez, sadə və dəqiq həll edən istintaq sövdələşməsi praktikasını daha az vaxtda daha çox fayda verən amilə çevirmiş və bu praktikanın prokurorlar arasında getdikcə geniş surətdə tətbiq edilməsinə səbəb olmuşdur.

Anglo-Sakson hüquq sistemli ölkələrdə cinayət-prosessual prosedurların sadələşdirilməsi tendensiyası qanunvericilikdə istintaq sövdələşmələrinin rəsmi tətbiqindən daha əvvəl meydana gəlmişdir. Müasir hüquqi mənada “ədalətli məşğul olmaq” anlayışı ABŞ-da 100 ildən çox əvvəl yaranmışdır. Belə ki, hələ 19-cu əsrdə təqsirləndirilən şəxs öz təqsirini boynuna alırdısa, sübutlar tədqiq edilmir və andlılar məhkəməsi buraxılırdı. [21, s.284]

Hələ 1839-cu ildə amerikalı hüquqşünas R. Molinin qeyd etdiyi kimi, Nyu-York ştatında cinayət məhkəməsi hökmlərinin 22%-i təqsiri etiraf etmə razılaşmaları əsasında çıxarılırdı, 1920-ci ildə isə cinayət işlərinin 80%-dən çoxu prosesual razılaşmalarla həll edilirdi. [4, s.626]

Bernamunun qeydlərinə görə təqsirləndirilən şəxslər təqsirli olduqlarını etiraf etməyi təklif etdikdə hakimlər təəccüblənirdilər. Bununla belə, hələ 1832-ci ildə, ictimai qaydanı pozanların təqsirlərini etiraf etsələr, daha az ağır cəzalar aldıkları halda bildikləri vaxt, Bostonda istintaq sövdələşmələri adi hala çevrilirdi. 1850-ci ilə qədər bu təcrübə ağır cinayətlər məhkəmələrinə yayıldı və bəzi ittihamların və ya prokurorla razılaşdırılmış digər razılaşmaların rədd edilməsi müqabilində müttəhimlərin təqsirini etiraf etmələri adi hala çevrildi. 1860-cı ilə qədər səciyyəvi olsalar belə, yalnız Vətəndaş Müharibəsi dövründə apellyasiya məhkəmələrində istintaq sövdələşmələri tətbiq olunmağa başladı. Həmin məhkəmələr, birinci instansiya məhkəməsi hakimlərinin istintaq sövdələşməsi ilə ilk

dəfə qarşılaşdıqları zaman ifadə etdikləri təəccüblə reaksiya verdilər və bəzən sövdələşmələrə əsaslanan hökmləri ləğv edirdilər.

Fridmen öz araşdırmalarında 1880-ci ildə Kaliforniyanın Alameda qraflığında istintaq sövdələşməsi izlərindən xəbər verir. Həmin əyalətin hakimləri hətta istintaq sövdələşmələrini “kreditləşdirməyin” yollarından danışdılar. 18-ci əsrdə müqavilə üzrə istintaq sövdələşməsi təcrübəsini indiki vaxtla yaxından müqayisə etmək mümkün deyildi, lakin bir şey dəqiqdir ki, bundan sonra məhkəmə prosesində andlılar kollegiyasının rolunun azaldılması və prosessual sövdələşmələrin sayının artması tendensiyası müşahidə olunurdu. [11, s.141]

Həm Alsehuler, həm də Fridman, “təqsirin etirafı”nın on doqquzuncu əsrin ortalarında ortaya çıxmasını və 1900-cü ildən sonra istintaq sövdələşmələrində böyük artımı göstərən, istintaq sövdələşməsinin tarixi haqqında dəyərli məlumatlar təqdim edir. On doqquzuncu əsrin əvvəllərində cinayət hüququ Beccaria, Bentham və digər utilitar filosofların penologiyasına əsaslanırdı. Cəzanın əsas məqsədi çəkindirmə olduğundan, cəzalar cinayət törədənə deyil, cinayətə görə müəyyən edilməli idi. Əsrin sonunda cinayətkarı islah etməyə (sonradan reabilitasiya etməyə) çalışan fərdiləşdirilmiş sanksiyalar fəlsəfəsinə əsaslanan “yeni penologiya” meydana çıxdı. Cəzanı fərdə uyğunlaşdırmaq üçün “qeyri-müəyyən” cəzalar, həbsxana təsnifat sistemləri, yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün məhkəmələr, gənc cinayətkarlar üçün müxtəlif cəzalar və təqdimat araşdırmaları kimi müxtəlif yeni prosedurlar tətbiq edildi. [18, s.405]

Amerikanın istintaq sövdələşməsinin tarixi qismən ona görə qaranlıqdır ki, əksər yerlərdə və yurisdiksiyalarda sövdələşmə 1960-cı illərin sonlarına qədər qeyri-münasib hesab edilirdi. [11, s.142] ABŞ-da bu təsisat “Şimali Karolina Alforda qarşı” (1970) presedentindən sonra adlandırılmışdır. Q.Alford birinci dərəcəli qətlə (ağır cinayət) ittiham olunurdu. İstintaq mərhələsində o, təqsirsizliyini qorumağa davam edərək ikinci dərəcəli qətli (xırda cinayət) etiraf etmişdi. Şimali Karolina Alforda qarşı işdə ABŞ Ali Məhkəməsi müəyyən etdi ki, təqsirləndirilən şəxs təqsirsizliyini qoruyaraq bilərəkdən və könüllü olaraq təqsirini etiraf edə bilər. Bu işdə ittiham tərəfi Alfordun evindən silahla çıxdığını, qurbanı öldürəcəyini və qurbanı öldürdüyünü iddia edərək evə qayıtdığını ifadə edən iki şahidi irəli sürdü. ABŞ Ali Məhkəməsi də Alfordun razılaşmasının “nolocontendereplea” ilə oxşar olduğuna diqqət çəkdi və “təqsirləndirilən şəxs təqsirini etiraf etməkdən imtina edərkən nolocontendere-ə gedə bilsəydi, o zaman Alfordun təqsirsizliyini sübut edərkən təqsirini etiraf etməsini qadağan etmək üçün heç bir səbəb yox idi.” Ali Məhkəmə həmçinin Alfordun təqsirini qəbul etməsinin bu cinayətə görə maksimum müddətin neytrallaşdırılması üçün ağlabatan addım olduğunu nəzərə almağı tövsiyə edib və işə baxan məhkəmə mütləq bu addımı müsbət qiymətləndirməli olduğunu vurğulamışdır. [20, s.47]

İstintaq sövdələşməsi rəsmi olaraq 1971-ci ildə ABŞ Ali Məhkəməsinin Santobello Nyu-Yorka qarşı işi üzrə qərarı ilə rəsmiləşdirilib və bu qərarla istintaq sövdələşməsi “hüquqi həyatın zərurəti” kimi qəbul edilməlidir deyə qeyd olunur. [1, s.177]

Daha sonra 1974-cü ildə ABŞ Federal Cinayət Prosesual Qaydalarının 11-ci Qaydasına bütün cinayət işlərinin sadələşdirilməsinə, işə baxılmasında qərəzsizliyə, lüzumsuz məsrəflərin və gecikmələrin aradan qaldırılmasına səy göstərməyin zərurliyini nəzərdə tutan düzəlişlər təsdiq edildi. [22, s.15]

Daha sonra, Bordenkircher-Hayes (1978) işində ABŞ Ali Məhkəməsi daha mübahisəli bir qərar verdi. Bu işdə prokuror mülkiyyət əleyhinə cinayət törətmiş təqsirləndirilən şəxslərin təqsirli bilinməsinə və bir neçə il müddətinə azadlıqdan məhrum edilməsinə tələb etsə də, təqsirləndirilən şəxs cəzanın çox olduğunu düşünərək təklifi qəbul etməmiş və mühakimə olunmasını istəmişdir. Təqsirləndirilən şəxsin bu seçiminə sonra prokuror bildirdi ki əgər o, mühakimə olunmaq istəsə, prokuror məhkəmədən onun üçün daha ağır cəza təyin edilməsinə tələb edəcək. Bu halda belə təqsirləndirilən şəxs mühakimə olunmağı seçmiş və sonda ağır cəzaya məhkum edimişdir. Prokurorun belə bir mövqeyi Ali Məhkəmə tərəfindən qiymətləndirilərkən hesab edildi ki, prokurorun təqsirləndirilən şəxsə öz təqsirsizliyini elan etmək hüququndan imtinasına inandırmaqda onun qanuni marağı var idi. Bu əsasla prokuror hər hansı qanunsuz hərəkət etməmişdir. O, prokurorun təqsirləndirilən şəxsə heç bir hədə-qorxu gəlmədiyini, işdə Konstitusiyaya zidd heç bir haln olmadığını qeyd etdi. Bununla da, ABŞ Ali Məhkəməsi təqsirləndirilən şəxs məhkəmədə mühakimə olunmaq istədiyini bildirdikdə prokurorun onu daha ağır cəza ilə hədələməklə etiraf almaq məqbul təcrübədir. Bu səbəbdən o, prokurorun daha ağır cəza tələb etməsinin də qanunauyğun olduğunu bildirmişdi [14].

Kolorado Ali Məhkəməsinin hakimi Uilyam Erickson yazırdı ki, “təqsiri etiraf etmək üçün ittihamlar və hökmlər üzrə güzəştlər bizim cinayət ədliyyə sistemimizin ayrılmaz hissəsidir və həmişə belə olmuşdur” [10, s.835]. İstintaq sövdələşməsinin aparıcı empirik tədqiqatının müəllifi D.J. Nyuman belə nəticəyə gəlir ki, istintaq sövdələşməsi yeni deyil; çox güman ki, cinayət məhkəmələri mövcud olandan bəri belə sövdələşmələr mövcud olmuşdur. [9, s.85]

Cinayət mühakimə icraatının əsas vəzifəsi cinayət hüquqi mübahisənin ədalətli həllindən ibarətdir. Bunu həll etmək üçün çəkişmə sistemi tərəflərin yaranmış mübahisəli vəziyyəti praktiki olaraq müstəqil şəkildə həll edə bilməsi və məhkəmənin köməyi və onun nəzarəti ilə hökmdə belə bir həqiqətə nail ola biləcəyi proseduru nəzərdə tutur.

Cinayət prosesinin optimallaşdırılması mexanizmləri arasında müasir cinayət prosesinə xas olan həddindən artıq formalizmi və bürokratikliyi aradan qaldıra bilən prosesual sövdələşmələrin təsis edilməsinə xüsusi diqqət yetirilir. İstintaq sövdələşməsi institutunun yaranması təkcə ABŞ-da cinayət işi üzrə məhkəmə prosedurlarının mürəkkəb xarakterinin nəticəsi deyil. Hüquq ədəbiyyatında belə fikirlər var ki, məhkəmənin ən mühüm vəzifəsi sosial münafişələrin həlli olmasıdır. İşdə obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsi ikinci dərəcəli əhəmiyyət kəsb edir, çünki bu, yalnız son əsas nəticəyə nail olmaq vasitəsidir. Əgər münafişə hər iki tərəf üçün qənaətbəxş həll olunarsa, o halda cinayət işinin hallarını müəyyənləşdirməyə ehtiyac qalmır.

Sadələşdirilmiş məhkəmə prosedurları həm Anglo-Sakson, həm də Roman-German hüquq ailələrinin ölkələrində həyata keçirilir. Üstəlik, hər iki hüquq ailəsinin bu cür prosedurları bir-birindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. İki “fundamental” cinayət prosesi sistemi - çəkişmə və kontinental, “qarışıq” sistem kimi İngiltərə və Fransanın cinayət-prosessual sistemləri arasında əsas fərqlərdən biri ondan ibarətdir ki, vətəndaş cəmiyyətinin tarixən güclü olduğu İngiltərədə uzun müddət heç bir orqan, ictimai məqsədlər üçün, cinayət törədildikdən dərhal sonra cinayət haqqında məlumat toplamaq səlahiyyətlərini normal həyata keçirmirdi. Fransada tarixən dövlət maraqlarının müdafiəsi üçün nəzərdə tutulmuş mərkəzləşdirilmiş orqanlar mövcud idi, buna görə də ittiham aktı nüfuzlu ictimai gücə malik idi. [23, s.552]

Avropada isə istintaq sövdələşmələrinin tarixi inkişafı Amerikadan fərqlənir. Rusiya və Qərbi Avropanın hüquq sistemlərinin inteqrasiyası nöqtəyi-nəzərindən Almaniya istifadə edilən istintaq sövdələşməsi institutu diqqəti cəlb edir. Ənənəvi olaraq hər iki ölkənin cinayət mühakimələri təqsirsizlik prezumpsiyası, tərəflərin çəkişməsi və bərabər hüquqları, sübutların qiymətləndirilməsi azadlığı baxımından klassik məhkəmə sübut modeli baxımından yaxın olmuşdur.

Almaniya cinayət ədliyyə sistemində daima qeyri-rəsmi formada razılaşmalar olub, lakin bu cür sövdələşmələrdə müntəzəm iştirakın maliyyə cinayətləri, vergidən yayınma, ekoloji cinayət və narkotiklərlə əlaqəli cinayətlər kimi irimiqyaslı proseslərdə müəyyən edildiyi güman edilir. 1982-ci ildə Detlef Deal Almaniya genişmiqyaslı cinayət işlərində qeyri-rəsmi danışıqların ümumi təcrübəsini ətraflı təsvir edən məqalə dərc etdi. [8, s.545] O qeyd edir ki. “Aşağı Saksoniya əyalətində qərarların səksən faizindən çoxu mütəşəkkil cinayətkarlıq sahəsində qeyri-rəsmi razılaşmalara əsaslanır.”

Cinayət ədliyyəsində qeyri-rəsmi sövdələşmələrdən istifadə edilməsi üçün şərait yaradan əsas prosedurlardan biri Cinayət Prosesual Məcəllədir. 1950-ci il tarixli Almaniya Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 153-cü maddəsində qeyd olunur ki, məhkəmənin və təqsirləndirilən şəxsin razılığı ilə prokurorluq müvəqqəti olaraq ictimai ittihamı irəli sürməkdən çəkinə bilər və eyni zamanda təqsirləndirilən şəxsə şərt və göstərişlər verə bilər. [17]

Ən azı qırx il ərzində qeyri-rəsmi sövdələşmələr Almaniyanın cinayət ədliyyə sistemində mühüm rol oynasa da, hüquq ədəbiyyatı göstərir ki, qeyri-rəsmi istintaq sövdələşmələrinin qanuniliyi çoxsaylı prinsiplər və müddəalarla bağlı çox mübahisəli sayılır. 1997-ci ildə Federal Ədalət Məhkəməsinin Dördüncü Senatı sövdələşməni cinayət prosesual sisteminə uyğunlaşdırmaq üçün əlamətdar qərar qəbul etdi. Cinayət-Prosessual Məcəllədə razılaşmanın qəbul edilə biləcəyi şərtlər yolverilməz elementlərin sərhədlərini müəyyən etməklə təqdim edilmişdir. Bu fundamental qərardan sonra çoxsaylı fərdi qərarlar qəbul edilmişdir.

Almaniya ilə müqayisədə İtaliya təcrübəsində istintaq sövdələşməsi üçün müsbət meyarlar göstərmək olar. İtaliyada da kontinental hüquq sistemi olduğundan, onların cinayət hüququ çərçivəsi ABŞ-da istifadə olunanlardan əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. İtaliya qanunlarının əksəriyyəti presedentlərə daha az əhəmiyyət

yət verilməklə asanlıqla məsləhətləşə və ya istinad edilə bilən məcəllələrdə təşkil edilmişdir.

Rusiya qanunvericiliyində istintaq sövdələşməsinin təzahürlərini norma kimi yalnız 19-cu əsrdə müşahidə etmək olur. Həmçinin bu fikri Kirsanov da dəstəkləyir və əlavə edir ki, Rusiyada cinayət prosesini tənzimləyən hüquq sisteminin yaradılması üçün başlanğıc nöqtəsi 20 noyabr 1864-cü ildə qüvvəyə minmiş Cinayət-Mühakimə İcraatı Nizamnaməsi olmuşdur. [19, s.8] Cinayət-Mühakimə İcraatı Nizamnaməsi ilk dəfə olaraq təqsirləndirilən şəxsin təqsirini etiraf etməsinin prosesual əhəmiyyəti problemini qaldırırdı.

Xüsusilə, məşhur rus kriminoloqu və ictimai xadimi M.V. Duxovski 1887-ci ildə Rusiya imperiyasında 39 min nəfərin məhkum edildiyini, onlardan 14 min nəfərinin törətdiyi əmələ görə təqsirli olduğunu, bununla bağlı onlara qarşı cinayət işlərinə məhkəmə icraatının qısaltılmış forması ilə baxıldığını müəyyən etmişdir. [19, s.8]

Rusiya ilə müqayisədə istintaq sövdələşməsi qərbdə daha qədim tarixə malikdir. Sövdələşmənin ilkin formaları məzmun və forma baxımından müasir istintaq sövdələşməsini çox ehtiva etməsə də, hələ Qədim Romada onun izlərinə rast gəlmək olur. Fikrimizcə, istintaq sövdələşməsinin tarixi inkişafına nəzər salanda daha səmərəli tətbiqini və təcrübəsini İngiltərədə olduğunu görürük. Bunun səbəblərini isə M.A. Çeltsov cinayət prosesinin tarixinin ən mühüm dövrlərini təhlil edərək qeyd edir ki, cinayət prosesinin təşkilinin müasir üsullarının əsas xüsusiyyətləri burjua-demokratik inqilabların başlanğıcı ilə əldə edilmiş, xüsusən də İngiltərədəki cinayət prosesi nəhayət ki, öz hüquqlarını itirmişdir. [24, s.846]

Yuxarıda deyilənlərə əsasən, aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar:

1) həm ümumi hüquq sistemi (Böyük Britaniya, ABŞ), həm də kontinental (Belçika, Hollandiya, İspaniya, İtaliya, Almaniya, Fransa) dövlətlərinin cinayət mühakiməsi sadələşdirilmiş prosedurlar tətbiq edilir.

2) ümumi hüquq sisteminin dövlətlərində əməliyyat institutlarının formalaşması və inkişafı qeyri-rəsmi məhkəmə təcrübəsi əsasında həyata keçirilmiş, bunun nəticəsində bir sıra məhkəmə presedentləri hazırlanmışdır;

3) kontinental hüquq ənənəsində istintaq sövdələşmələri institutu anqlo-sakson təcrübəsinin qəbulu nəticəsində yaranır və buna görə də dövlətlərin hər biri bu institutun yalnız konstitusiya prinsiplərinə və hüquq ənənələrinə zidd olmayan elementlərini götürmüşdür;

4) cinayət işlərinə tam məhkəmə baxışının alternativ forması kimi cinayət prosesual formasının differensiallaşdırılması, o cümlədən cinayət prosesində əqdlərin təsisatının tətbiqi mövcud prosesual təminatları məhdudlaşdırmamalıdır

Cinayət prosesinin strukturunda, cinayət işlərinin həlli qaydasında baş verən dəyişikliklər sosial-hüquqi amillərlə bağlıdır. V.Pizzenin qeyd etdiyi kimi, prosesə məhkəmə baxışı prosedurlarının ən mürəkkəb olduğu yurisdiksiyalarda, xüsusən də ədliyyə sisteminin öz məhkəmə aparatından istifadə etmək imkanı olmadığı hallarda, məhkəmə prosesində istintaq sövdələşməsi təcrübəsi daha çox güclənir. [15, s.937]

İstinadlar:

1. Abraham. The Judicial Process: An Introductory Analysis of the Courts of the United States, England, and France/ Henry J -6 th ed. New York: Oxford University Press, 1993. 177 p.
2. Adams, H. Anglo-Sakson Hüququnda Esselər/ Lodge, E. Young, J. Laughlin, 1876. 285 s.
3. Alkon, C. Introducing Plea Bargaining into Post-Conflict Legal Systems, International Network To Promote The Rule Of Law- Research Memorandum, 2014
http://inprol.org/sites/default/files/publications/2014/introducing_plea_bargaining_0.pdf
4. Burnham. US legal system. 2006. Issue. 3. 626p
5. Constitutions of Clarendon, 1164. Henderson, Ernest F. Select Historical Documents of the Middle Ages London-George Bell, and Sons, 1896.
<https://avalon.law.yale.edu/medieval/constcla.asp>
6. Cottu, C. On the Administration of Criminal Justice in England; And the Spirit- The Lawbook Exchange-1822
<https://www.abebooks.com/Administration-Criminal-Justice-England-Spirit-Cottu/31228250099/bd>
7. De Long. The Use of Plea Bargaining In The United States' Criminal Justice System/ Briana-In The School of Criminology: Simon Fraser University-2008
8. Detlef Deal. Aus der Praxis: Der Strafprozessuale Vergleich, 1982. 545 p.
9. Donald J. Newman. The Agnew Plea Bargain. 10 Crim. L. Bull, 1974. 90 p.
10. Erickson. The Finality of a Plea of Guilty. 48 Notre Dame Law, 1973. 839 p.
11. Friedman L. Introduction to American law. 1993. 141–142 p.
12. Heumann, M. Plea Bargaining. The Experiences of Prosecutors, Judges, and Defense Attorneys, 1978. 157 p.
13. Jon'a F. Meyer. Article: plea bargaining, The Editors of Encyclopaedia Britannica-2017
14. Neubauer. America's Court and Criminal Justice System/ David W. / Fradella, Henry F- Wadsworth Cengage Learning-Tenth Edition. United States. 2017
15. Pizzi W. Punishment and Procedure in the USA // New Law Journal. 1998-Vol. 148. 937 p.
16. Solmaz, Y. Amerika Birleşik Devletleri Ceza Hukuku Uygulamasında Savcı-Sanık Pazarlığı ve Türkiye'de Uygulanabilirliği/ Çetintürk, Ekrem- Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi-17(1-2)-2013. 1243-1292 s.
17. Strafprozeßordnung, 1950
<https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/82015/97990/F1944933040/stpo.pdf>
18. Vasoli. Growth and Consequences of Judicial Discretion in Sentencing/ Robert H- 40 Notre Dame Lawyer 404-1965- 405 p.
19. А.Ю. Кирсанов. Досудебное соглашение о сотрудничестве. Анализ, практика, выводы. М. 2012. С.8
20. Дубовик Н. Сделка о признании вины» и «особый порядок»: сравнительный анализ // Российская юстиция. 2004-№ 4. 47 с.
21. Миттермайер К.Ю.А. Уголовное судопроизводство в Англии, Шотландии и Северной Америке. М.: Издание А. Унковского, Типография Грачева и компании, 1864. 284 с.
22. Федеральные правила уголовного процесса в судах США // Сборник ассоциации американских юристов – адвокатов // Законодательная инициатива для Центральной и Восточной Европы. 2000. 15 с
23. Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства: в 2 т. / И.Я. Фойницкий. – СПб.: Альфа, 1996. Т.1. 552 с.
24. Чельцов-Бебутов М.А. Курс уголовно-процессуального права. Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах / М.А. Чельцов-Бебутов. СПб.: Равена, Альфа, 1995. 846 с.

SOME NOTES ON THE HISTORICAL DEVELOPMENT PROCESS OF PLEA BARGAINING

Alnaghi Mammadli*

Abstract

The growing tension in the international situation has a negative impact on the effectiveness of the fight against threats to global security and crimes of an international nature, which requires increasing the effectiveness of the fight against socially dangerous manifestations with internal means. One of the most effective methods of solving crimes committed by an organized group in the entire history of the criminal process is the involvement of one of the participants in the crime in cooperation with law enforcement agencies.

The main goal of studying the history of investigative cooperation is to gain knowledge about the main stages of the development of the criminal process of individual countries in chronological order and taking into account specific historical features and development features, to learn about the formation of investigative cooperation in national legal systems, their legal institutions and norms, legal conceptual apparatus and skills of legal thinking, as well as analyze future prospects of investigative cooperation.

Keywords: *cooperation agreement, plea deal, plea bargain, release from responsibility, mitigating circumstances.*

НЕКОТОРЫЕ ЗАМЕТКИ ИЗ ИСТОРИИ РАЗВИТИЯ ИНСТИТУТА СЛЕДСТВЕННОГО СОТРУДНИЧЕСТВА

Альнаги Маммедли**

Резюме

Растущая напряженность международной обстановки негативно влияет на эффективность борьбы с угрозами глобальной безопасности и преступлениями международного характера, что требует повышения эффективности борьбы с общественно опасными проявлениями внутренними средствами. Одним из наиболее эффективных способов раскрытия преступлений, совершенных организованной группой за всю историю уголовного процесса, является привлечение к преступлению одного из участников преступления во взаимодействии с правоохранительными органами.

Основной целью изучения истории следственного сотрудничества является получение знаний об основных этапах развития уголовного процесса отдельных стран в хронологическом порядке и с учетом конкретных исторических особенностей и особенностей развития, узнать о формировании следственного сотрудничества в национальных правовых системах, их правовые институты и нормы, правовой понятийный аппарат и навыки правового мышления, а также проанализировать будущие перспективы следственного сотрудничества.

Ключевые слова: *договор о сотрудничестве, сделка о признании вины, сделка о признании вины, освобождение от ответственности, смягчающие обстоятельства.*

* Ph.D Candidate, Judge of Sabail District Court of the Republic of Azerbaijan

** докторант, судья Сабаильского районного суда